

«Δημιουργώντας ψηφιακές συλλογές για την ηλεκτρονική μάθηση: Η περίπτωση μιας θεματικής συλλογής ανοικτής πρόσβασης»

Δρ Τριανταφυλλιά Κουρτούμη
Αρχειονόμος Γενικών Αρχείων Κράτους
Διδάσκουσα Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου
e-mail: frini95@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι ψηφιακές συλλογές με αρχειακό υλικό στο σημασιολογικό ιστό αποκτούν σταδιακά σημαίνοντα ρόλο στην υποστήριξη της ερευνητικής και της εκπαιδευτικής διαδικασίας υπό την ευρύτερη έννοια, και ως επίσημη δραστηριότητα εντός ενός οργανισμού και άτυπα εντός της παγκόσμιας κοινότητας χρηστών. Η προηγούμενη παραδοχή αποκτά εφαρμογές στο σύγχρονο περιβάλλον, το προσανατολισμένο στη διαχείριση της γνώσης, όπου οι χρήστες απευθύνονται στις αρχειακές συλλογές για την εκμείευση και αξιοποίηση πληροφοριών με θεματικό περιεχόμενο.

Η «Ψηφιακή συλλογή για τις κοινωνικές επιστήμες: Το προφορικό πρόγραμμα “Γυναίκες μετανάστριες στη Θεσσαλονίκη, δεκαετίες 1990-2000”» (διαθέσιμο στο migrant-women.jeromedl.org, της ιστοσελίδας του Ψηφιακού Ιδρύματος Επιχειρηματικής Έρευνας, DERI, του Εθνικού Πανεπιστημίου Galway της Ιρλανδίας) προβλέπει τη δημιουργία μιας θεματικής συλλογής στο διαδίκτυο με επιλεγμένο πρωτογενές υλικό. Βασίζεται κυρίως σε αρχειακές πηγές από συνεντεύξεις γυναικών μεταναστριών, με την ποιότητα της σημασιολογικής αναζήτησης και της ανοικτής πρόσβασης. Στόχος είναι να συμβάλει στη συγκρότηση ψηφιακών συλλογών ώστε να ωφεληθούν οι ακαδημαϊκές κοινότητες και το ευρύ κοινό. Η συλλογή “Γυναίκες μετανάστριες” είναι ένα κοινωνικά προσανατολισμένο πρόγραμμα υπό εξέλιξη. Αξιοποιεί τις νοήμονες ψηφιακές τεχνολογίες για την αρχειοθέτηση υλικού, επιτρέποντας το σημασιολογικό σχολιασμό και την εξατομικευμένη έρευνα.

Η εφαρμογή αποτελεί μέρος της μεταδιδακτορικής μελέτης της γράφουσας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, στο Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στα Πληροφοριακά Συστήματα, με θέμα την ανάπτυξη τυπικών οντολογιών για τη διαχείριση γνώσης στον αρχειακό χώρο.

Λέξεις-κλειδιά: γυναίκες μετανάστριες, ψηφιακή συλλογή, ανοικτή πρόσβαση, ηλεκτρονική μάθηση

«Constructing digital collections for e-learning: A Case Study of a Thematic Web Semantic Project»

ABSTRACT

Thematic archival collections in the Semantic Web have a key role to play in underpinning research and learning in its broadest sense, both as a formal activity within an institution and informally within the community. This is becoming especially important in an increasingly knowledge based environment where communities can look to archives for support and guidance in accessing content information.

“Thematic Web Collections for Social Sciences and the Humanities: The Oral History Project “Migrant Women in the Greek City of Thessaloniki, 1990s-2000s” (short title: “Migrant Women”) (available at migrant-women.jeromeDL.org of Digital Enterprise Research Institute, DERI, National University of Galway, Ireland) envisions a thematic web collection of selected materials, mainly based in archival sources, with quality of the semantic description online access. The goal is to create a new model for thematic digital collections that will benefit the academic communities and the general public around the world. “Migrant Women”, is a socially-driven project with the support of state-of-the-art digital archiving technologies that allows enhanced searching, bookmarking and semantic annotation.

The application is based on an exploratory study of KM practices in the archival domain, in the framework of the post doctorate research of the author in the University of Macedonia, Department of Advanced Information Systems.

Keywords: migrant women, digital collection, open access, e-learning

1. Εισαγωγή

Ο χώρος των αρχείων λειτουργεί ως αντιπροσωπευτικός της πολιτισμικής κληρονομιάς και της πρωτογενούς ιστορικής μαρτυρίας. Η δύναμη της παρέμβασης τους στο νέο τοπίο της κοινωνίας της γνώσης έγκειται στη δυναμική τους να καλύψουν ποικίλες εννοιολογικές αναζητήσεις και προσεγγίσεις ευρέως φάσματος, εξαιτίας της ποιοτικής ποικιλομορφίας του υλικού τους. Λειτουργούν ως μεγάλες μονάδες συγκέντρωσης πρωτογενούς πληροφορίας και μετάγγισης της ιστορικής γνώσης. Οργανώνουν,

ταξινομούν και περιγράφουν υλικό για ένα ευρύ κύκλο συναφών επιστημονικών κλάδων, χωρίς απολυτοποιήσεις και ενδιάμεσα στεγανά. Έτσι, ενθαρρύνουν τη λογική των συγκοινωνούντων δοχείων μεταξύ των διαφορετικών γνωστικών πεδίων και συμβάλλουν αποτελεσματικά στη δημιουργία πρωτότυπων συνδυασμών κατά περίπτωση.

Με την ποσοτική και την ποιοτική εξέλιξη του διαδικτύου και την ανάδειξή του σε κύριο μέσο πληροφόρησης και επικοινωνίας, η έννοια της διαχείρισης δικτυακών τόπων με αρχειακό περιεχόμενο αποκτά σημαίνουσα αξία¹. Βέβαια, η διαχείριση δεν είναι ούτε ουδέτερη και στατική, ούτε αυτονόητη και αυτόματη. Εμπεριέχει το συνεχή και εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ του περιεχομένου, του τρόπου της διαχείρισής του, του φορέα που ασκεί τη διαχείριση και των χρηστών του περιεχομένου². Η επιτυχημένη ένταξη των νέων τεχνολογιών σε έναν αρχειακό οργανισμό προϋποθέτει, πάντως, την υποστήριξη από τη διοίκησή του, την εκπαίδευση του προσωπικού, αλλά και την προσεκτική εξέταση των δυνατοτήτων των διαφορετικών εργαλείων, έτσι ώστε να επιλεγεί αυτό που υπηρετεί πιο πιστά τους στόχους και τις ανάγκες του οργανισμού³.

Στην παρούσα εισήγηση επιχειρείται καταρχήν μια ενδεικτική καταγραφή της σύγχρονης πραγματικότητας περί αρχειακής παρουσίας στο διαδίκτυο ως διαύλου για την προώθηση της ηλεκτρονικής μάθησης. Σε δεύτερη φάση παρουσιάζεται ως παράδειγμα από το χώρο των κοινωνικών επιστημών ένα πιλοτικό πρόγραμμα ψηφιακής συλλογής προφορικής ιστορίας σε εξέλιξη, με εφαρμογή στο σημασιολογικό ιστό. Στο πρώιμο αυτό στάδιο διαπιστώνονται οι πρώτοι προβληματισμοί σε ό, τι αφορά την ιστορική και την τεχνική διάσταση του.

2. Το όραμα του σημασιολογικού ιστού

Η φιλοσοφία στην προβολή της πολιτισμικής πληροφορίας στο διαδίκτυο για την ηλεκτρονική μάθηση τείνει να επικεντρώνεται πλέον στην εξυπηρέτηση των εξατομικευμένων αναγκών του χρήστη, παράλληλα με την αναβάθμιση των επιμέρους τεχνικών χαρακτηριστικών. Προς το παρόν στην προσπάθεια αυτή μέγιστο εμπόδιο αποτελεί η απουσία από τη μηχανική ανάκτηση πληροφορίας της σημασιολογικής επεξεργασίας του θεματικού περιεχομένου της (not machine-accessible web content)⁴. Βεβαίως, στον παγκόσμιο ιστό υπάρχουν διαθέσιμα εργαλεία π.χ. για τον εντοπισμό και την ανάκτηση κειμένων, τον έλεγχο της ορθογραφίας τους ή την καταμέτρηση των λέξεων. Απουσιάζει ωστόσο η σηματοδότηση γνώσης στις πολλαπλές ερμηνείες του εκάστοτε θεματικού περιεχομένου, ως προσομοίωση της ανθρώπινης λειτουργίας στην αντίληψη των εννοιών (interpreting of human knowledge).

¹ V. DENT, 2008. The Total User Experience. Designing Better Libraries, January 30, <http://dbl.lishost.org/blog/2008/01/30/the-total-user-experience> [Viewed 25-8-2008].

² W. MILHEIM, 1996. Interactivity and computer-based instruction, *Journal of Educational Technology Systems*. 24 (3), pp. 225-233.

³ ST. BELL, 2008. Design Thinking, *American Libraries*. 39(1), January-February pp. 44-49.

⁴ Ο όρος χρησιμοποιείται συχνά στη βιβλιογραφία. Προς αποφυγή παρανοήσεων επισημαίνεται ότι στην εισήγηση χρησιμοποιείται με την έννοια της αποτελεσματικής ηλεκτρονικής προώθησης της πληροφορίας (for intelligent agents to *process* information effectively) και όχι της κατανόησης εκ μέρους των διαδικτυακών μέσων της κατανόησης της πληροφορίας (for intelligent agents to *understand* information).

Στη σταδιακή μετάβαση από τον παγκόσμιο ιστό στο σημασιολογικό ιστό ζητούμενο αποτελεί η αναβάθμιση από την αυτόματη αναζήτηση με λέξεις-κλειδιά (ψηφιακές βιβλιοθήκες) στη σημασιολογική ευρετηρίαση θεματικών συλλογών ανοικτής πρόσβασης (ψηφιακές συλλογές). Στη μετάβαση αυτή η αξιοποίηση της εμπειρίας των χρηστών μπορεί να συμβάλλει με την εμφάνιση προηγμένων διαδικτυακών υπηρεσιών με έμφαση στον ανθρώπινο παράγοντα⁵. Το παραπάνω μπορεί να επιτευχθεί εφόσον από το σύστημα ανιχνεύονται, αποτυπώνονται και καταγράφονται και οι αναζητήσεις των χρηστών, αλλά και τα αποτελέσματα των αναζητήσεών τους. Ενδεικτικά στο σημασιολογικό ιστό είναι αναγκαίο να διασφαλιστεί ότι η αμεσότητα και η απλοποίηση στην εξυπηρέτηση του χρήστη αποτελεί πάντα την πρώτη προτεραιότητα. Έτσι ο προβληματισμός μετατοπίζεται από το κεντρικό ερώτημα του «ποιος δημιουργεί την υπηρεσία αυτή» (εστίαση στις δυνατότητες του δημιουργού του πολιτισμικού περιεχομένου) σε εκείνο του «ποιος χρειάζεται την υπηρεσία αυτή» (εστίαση στις ανάγκες του χρήστη του πολιτισμικού περιεχομένου).

Ο σημασιολογικός ιστός βρίσκεται ακόμη σε πειραματική μορφή ανάπτυξης⁶. Η ενσάρκωση πάντως του οράματός του σε ένα επόμενο στάδιο προφανώς θα καλύπτει τους προηγούμενους προβληματισμούς⁷. Ακόμη περισσότερο και ιδιαίτερα για το χώρο της πολιτισμικής πληροφoρίας προβλέπεται να διασφαλίζει την εκμείευση γνώσης με την αξιοποίηση και της επιστημονικής σύλληψης των εννοιών (extracting of scientific knowledge), όπως αυτές ορίζονται από τα διάφορα πεδία των επιστημών των συστημάτων πληροφόρησης και σε αργή συνεργασία με τις υπόλοιπες επιστήμες, από όπου αντλούν το θεματικό περιεχόμενό τους⁸.

Στο μεταξύ επιχειρούνται διεθνώς μεμονωμένες λύσεις ως πιλοτικές εφαρμογές στη λειτουργία του σημασιολογικού ιστού, προσφέροντας ευφύστερη πρόσβαση και διαχείριση των διαδικτυακών πληροφοριών και σημασιολογικά πλουσιότερα μοντέλα εφαρμογών. Στις επιλογές αυτές είναι καταρχήν δεκτό ότι μια εφαρμογή προφανώς δεν είναι δυνατό να καλύψει όλες τις παραμέτρους στις οποίες μπορεί να καταλήξει ένας χρήστης ή μια ομάδα χρηστών ή ακόμη και το σύνολο των χρηστών της συγκεκριμένης εφαρμογής.

Κυρίαρχη ωστόσο είναι η λογική ότι πάντως μπορεί να συμβάλει ως περίπτωση μελέτης στην εν δυνάμει λειτουργία ενός αναβαθμισμένου διαδικτύου. Σε πρώτη φάση αξιοποιείται η υπάρχουσα τεχνολογία, καθώς το περιβάλλον του σημασιολογικού ιστού επιτρέπει την επαναχρησιμοποίηση (reuse), την κοινή χρήση (sharing) και τη διαλειτουργικότητα (interoperability) της διαδικτυακής εφαρμογής. Εννοιολογικές

⁵ “The Semantic Web is an extension of the current web in which information is given well-defined meaning, better enabling computers to work in cooperation”, στο T. BERNERS-LEE, J. HENDLER & O. LASSILA, 2001. The Semantic Web, *Scientific American*, May pp. 34-43.

⁶ A. ISKOLD, 2008. *Semantic Web Patterns: A Guide to Semantic Technologies*, March 25, http://www.readwriteweb.com/archives/semantic_web_patterns.php [Viewed 25-8-2008].

⁷ GR. ANTONIOU & FR. VanHARMELEN, 2004. *A Semantic Web Primer*. Cambridge, MA: MIT Press, pp. 1-23, <http://mitpress.mit.edu/catalog/item/default.asp?tttype=2&tid=10140&mode=toc> [Viewed 25-8-2008].

⁸ V. AMBROSINI & C. BOWMAN, 2001. Tacit Knowledge: Some Suggestions for Operationalization, *Journal of Management Studies*, 38, pp. 811-829.

(οντολογικές) δομές, όπως οι εννοιολογικοί χάρτες (concept maps), οι θεματικοί χάρτες (topic maps) και τα εννοιολογικά γραφήματα (conceptual graphs) προσφέρουν νέες δυνατότητες για την οργάνωση, την επεξεργασία και την απεικόνιση γνωστικών πεδίων, αλλά και για τη δημιουργία προσαρμοσμένων μοντέλων στα Διαδικτυακά Εκπαιδευτικά Συστήματα (Web Based Educational Systems, WBES)⁹. Έτσι εξυπηρετούνται πιο άμεσα οι εξατομικευμένες αναζητήσεις των χρηστών και καταγράφεται η εμπειρία του χρήστη σε περιορισμένο θεματικό χώρο, όπως αυτός ορίζεται από τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και τις δυνατότητες της εφαρμογής. Παράλληλα, βελτιώνεται η προσαρμοστικότητα και η ευχρηστία για απλούς χρήστες και ομάδες χρηστών¹⁰.

3. Παρουσίαση της ψηφιακής συλλογής προφορικής ιστορίας

Η «Ψηφιακή συλλογή για τις κοινωνικές επιστήμες: Το προφορικό πρόγραμμα “Γυναίκες μετανάστριες στη Θεσσαλονίκη, δεκαετίες 1990-2000”» (σύντομος θεματικός τίτλος: “Γυναίκες μετανάστριες”) προβλέπει καταρχήν τη δημιουργία μιας αρχειακής βάσης δεδομένων με την τεκμηρίωση της εμπειρίας των γυναικών μεταναστριών στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα στη μητροπολιτική πόλη της Θεσσαλονίκης. Έτσι, οι γυναίκες μετανάστριες δεν θα είναι διπλά «αόρατες»: σαν γυναίκες και σαν ξένες. Ερωτήματα όπως, γιατί φεύγουν οι γυναίκες αυτές από τη χώρα τους, ποιος είναι ο ρόλος τους μέσα στην οικογένεια και πως αλλάζει αυτός μέσα από τη μεταναστευτική εμπειρία, πως βιώνουν τις εργασιακές τους σχέσεις στη χώρα υποδοχής, φωτίζουν νέους καθρέφτες της μεταναστευτικής διαδικασίας, που αλλιώς σταδιακά χάνονται¹¹.

Η αρχειακή αυτή βάση δεδομένων σε επόμενη φάση προβλέπεται να εμπλουτιστεί με δευτερογενείς πηγές βιβλιογραφικής ενημέρωσης, παραδοσιακού και ηλεκτρονικού υλικού (e-government), από τη διοικητική πληροφορία, π.χ. το εκάστοτε νομοθετικό πλαίσιο για τους μετανάστες, το υλικό παράλληλης έρευνας, πχ. πρακτικά συνεδρίων κλπ. Η δημιουργία ψηφιακής βιβλιοθήκης ολοκληρώνεται με σημασιολογικούς προσανατολισμούς (=ψηφιακή συλλογή) και τίθεται στη διάθεση της ηλεκτρονικής μάθησης σε όλα τα στάδια του σχεδιασμού της¹².

Στο πλαίσιο του κοινωνικού άξονα του προγράμματος στόχος είναι να συμβάλει ως ελάχιστη μελέτη περίπτωσης στο θέμα της έμφυλης διάστασης στη σύγχρονη ιστορία της μετανάστευσης με την τεκμηρίωση της εμπειρίας των γυναικών μεταναστριών στα τέλη του 20^{ου} και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Η επιλογή της

⁹ L. AROYO & D. DICHEVA, 2002. Concept and Ontologies in WBES, *ICCE Proceedings of Workshop on Concepts and Ontologies in Web-based Educational Systems*, Auckland, New Zealand, pp. 41-48.

¹⁰ T. ANDERSON & D. WHITELOCK (eds.), 2004. The Educational Semantic Web: Visioning & Practicing the Future of Education, *Journal of Interactive Media in Education* 1, Special Issues on the Educational Semantic Web, <http://www-jime.open.ac.uk/2004/1/editorial-200401.pdf> [Viewed 25-8-2008].

¹¹ B. ALEXANDER, 2006. Excluding Archival Silences: Oral History and Historical Absence, *Archival Science*, 6 (1), pp. 1-11 (11), <http://www.ingentaconnect.com/content/klu/arcs/2006> [Viewed 25-8-2008].

¹² TR. KOURTOUMI, 2007, “Migrant Woman- History and Her Story: A case study in Oral History”, *International Seminar: Memories and Migrations: Museums, History, Education, Diversities and Human Rights*, With the high sponsorship of UNESCO, IOM and the Museum of the Emigration and Communities, Fafe, Portugal, 5 July -9 July, <http://www.museu-emigrantes.org/seminario-internacional-ingles.htm> [Viewed 25-8-2008].

πόλης έγινε επειδή πρόκειται για ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό αστικό κέντρο με μακροχρόνια πολύ-πολιτισμική ιστορία, που διαμορφώνεται εκ νέου ως χώρος εγκατάστασης μεταναστών από την ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια κυρίως¹³.

Όσον αφορά στις τεχνικές πτυχές του προγράμματος, η προσεκτική διερεύνηση των σύγχρονων διαθέσιμων εφαρμογών ηλεκτρονικής μάθησης και του ψηφιακού λογισμικού διεθνώς οδήγησαν στην επιλογή της πλατφόρμας JeromeDL των Semantic Digital Libraries (SDL) Working Groups του DERI Galway για την ανάπτυξη της θεματικής ψηφιακής συλλογής ανοικτής πρόσβασης¹⁴. Οι ήδη προσφερόμενες στο διαδίκτυο πηγές ηλεκτρονικής μάθησης και έρευνας συνήθως παρέχουν τη δυνατότητα αναζήτησης και πρόσβασης στις πηγές τους με δίκτυα στατικών σελίδων υπερκειμένου, όπως π.χ. με τη μορφή ηλεκτρονικού βιβλίου¹⁵. Λειτουργούν ως δεξαμενές πληροφοριών και αναπαριστούν τη δομή των πηγών τους και πιθανότατα απλές ιεραρχικές συνδέσεις από μια σελίδα σε παραπλήσιες σελίδες, οι οποίες είναι παρόμοιες. Ως κύρια προβλήματα προκύπτουν η νοηματική υπερφόρτωση και η φτωχή αφηγηματική και εννοιολογική δυνατότητα¹⁶.

Στόχος του κοινωνικού και του τεχνικού άξονα της συλλογής “Γυναίκες μετανάστριες” είναι να αναδειχθεί η δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης πληροφοριών και ανάκτησης γνώσης στο περιεχόμενο της συγκεκριμένης συλλογής ως περίπτωση μελέτης στη σύγχρονη μετανάστευση με την αξιοποίηση των σύγχρονων τεχνολογιών.

4. Η κοινωνική διάσταση: στόχοι και προοπτικές

Η επιλογή της πόλης της Θεσσαλονίκης έγινε με σκοπό τη συμβολή στην τοπική ιστορία. Ωστόσο ως σύγχρονο ευρωπαϊκό αστικό κέντρο η πόλη αποτελεί περίπτωση μελέτης στο ζήτημα του φύλου και της μετανάστευσης με έμφαση στην Ελλάδα¹⁷. Παράλληλα με τη μόνιμη οικονομική μετανάστευση, υπάρχουν στην πόλη και νεοεμφανιζόμενες κατηγορίες μόνιμης ή και προσωρινής μετακίνησης, όπως οι παλιννοστούντες, οι

¹³ Project Title: Gender relationships in Europe at the turn of the millennium: Women as subjects in migration and marriage (GRINE), Project financed within Key Action, “Improving Human Potential and the Socio-Economic Knowledge Base”, Contract no: HPSE-CT2001-00087, *Final Report to European Commission*, Duration of project: 1 October 2001 to 31 March 2004, Date of issue of this report: 17 June 2004, Duration of project: 1 October 2001 to 31 March 2004, Date of issue of this report: 17 June 2004, ec.europa.eu/research/social-sciences/pdf/finalreport/hpse-ct-2001-00087-final-report.pdf [Viewed 25-8-2008].

¹⁴ Το Ψηφιακό Ίδρυμα Επιχειρηματικής Έρευνας, Digital Enterprise Research Institute (DERI), αποτελεί μια συνεργασία πολλών ερευνητικών εταιρών παγκόσμιας εμβέλειας. Έχει ιδρύσει κέντρα στο National University Ireland, Galway, στην Ιρλανδία και το Leopold-Franzens-University of Innsbruck, στην Αυστρία. Προωθεί ερευνητικά προγράμματα και ανταλλαγές με το Stanford University, των ΗΠΑ και το Seoul National University, της Κορέας. Μια από τις ερευνητικές ομάδες του DERI Galway της Ιρλανδίας (www.deri.ie) είναι αυτή της Semantic Digital Library (SDL), (www.deri.ie/research/working-groups), της οποίας βασικός στόχος είναι η δημιουργία οντολογικών εφαρμογών σε ψηφιακές βιβλιοθήκες.

¹⁵ V.B. DEVEDZIC, 2003b. Key Issues in Next-Generation Web based Education, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part C: Applications and reviews*, 33 (3), pp. 339-349.

¹⁶ Για μια αναλυτική παρουσίαση βλ. P. BRUSILOVSKY, 2003. Developing Adaptive Educational Hypermedia Systems: From Design Models to Authoring Tool”, in Murray T., Blessing S. & Ainsworth S. (eds.), *Authoring Tools for Advanced Technology Learning Environment*, Kluwer Academic Publishers.

¹⁷ Ε. ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ και Λ. ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΠΑΝΤΗ, 2003. Φύλο και Διεθνής Μετανάστευση: Εννοιολογικά, πρακτικά και μεθοδολογικά ζητήματα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110 Α, σ. 5-22.

εποχικοί, οι παράτυποι (ή ανεπίσημοι μετανάστες)¹⁸, όσοι ζητούν πολιτικό άσυλο κλπ., με τις γυναίκες να αποτελούν ένα ολοένα πιο σημαντικό στοιχείο σε αυτές τις ροές¹⁹.

Εν τω μεταξύ, διαπιστώνεται ήδη η περιορισμένη έρευνα για την καταγραφή της εμπειρίας των μεταναστών και δη γυναικών, για τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες βιώνουν την αλληλεπίδρασή τους με το γηγενή πληθυσμό εντός του ευρύτερου πλαισίου που διαμορφώνεται από το τρίπτυχο «παγκοσμιοποίηση- πολυπολιτισμικότητα- κοινωνικά δίκτυα». Σε όλα τα προηγούμενα ως προστεθεί και η σπανιότητα μελετών που διερευνούν την παρουσία και τη δράση του πληθυσμού των γυναικών μεταναστριών, και των ειδικών κατηγοριών τους, εκείνων που είναι θύματα της διακίνησης ανθρώπων, της εμπορίας σαρκός, κλπ²⁰.

Στο σημείο αυτό προσδιορίζονται οι μεθοδολογικές προκλήσεις και εξετάζονται οι στρατηγικές ώστε στις συνεντεύξεις να ιχνηλατούνται τα μονοπάτια της μετακίνησης και να αναπτύσσεται μια προσέγγιση από τη «βάση προς την κορυφή», δίνοντας φωνή σε κάθε μια από τις ιστορίες των γυναικών (π.χ. εργατριών, μέλη οικογενειών προς επανένωση, παράτυπων μεταναστριών, όσων ζητούν πολιτικό άσυλο κλπ.)²¹. Το φύλο συνθέτει τον κεντρικό άξονα της προβληματικής, όπως ποια, πότε και κάτω από ποιες συνθήκες μεταναστεύει, ποιες οι διαδικασίες εθνοτικών δικτύων και ποιος ο ρόλος τους. Στο ερωτηματολόγιο επιχειρείται να εντοπιστεί η κοινωνική, νομική και οικονομική κατάσταση και γενικότερα η έμφυλη υπόσταση. Ο αναμενόμενος αριθμός συνεντεύξεων από γυναίκες μετανάστριες που ζουν και εργάζονται στην πόλη της Θεσσαλονίκης ορίζεται στις δύο εκατοντάδες.

Η βασική δεξαμενή προέρχεται από μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ), με πρώτο ανάμεσά τους το «Δίκτυο Γυναικών Μεταναστριών Βόρειας Ελλάδας», που αναδεικνύεται βαθμιαία ως αρκετά ενεργός παράγοντας²². Τα μέλη της ομάδας έχουν συμμετάσχει ήδη σε δημόσιες συζητήσεις και συνέδρια σχετικά με τη λαθραία διακίνηση των γυναικών, των διαδικασιών κοινωνικής ενσωμάτωσης και των εκπαιδευτικών

¹⁸ Στην εισήγηση επιλέγεται ο όρος «παράτυποι» (ή ανεπίσημοι) και πάντως όχι «παράνομοι» μετανάστες σε αντιστοιχία με τους αγγλικούς όρους «undocumented» ή «irregular» για να επισημανθεί ότι πρόκειται για άτομα που παραβιάζουν τη νομοθεσία περί μετανάστευσης, μη έχοντας τα κατάλληλα χαρτιά για την είσοδο και παραμονή τους στη χώρα, και όχι για άτομα που έχουν εμπλακεί σε παράνομες πράξεις. Πρβλ. και Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, 2005. Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις, *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)*, www.eliamep.gr/eliamep/files/TRIAND.pdf [Viewed 25-8-2008].

¹⁹ Μ. ΣΙΑΔΙΜΑ, 2001. Immigration in Greece during the 1990's: An Overview, *Dissertation Paper*, King's College, London, http://www.migrantsingreece.org/files/RESOURCE_46.pdf. [Viewed 25-8-2008]. Πρβλ. και Α. ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ & Ρ. ΦΑΚΙΟΛΑΣ, 2003. Ο μοναχικός δρόμος των μεταναστριών στην Ελλάδα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110 Α, σ. 165-188.

²⁰ Ενδεικτικά βλ. Ι. ΕΜΚΕ-ΠΟΥΛΟΛΟΥΟΣ, 2003. Trafficking in Women and Girls for the Sex Trade: The Case of Greece, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110Α, σ. 271-307.

²¹ Α. LEH, 2000. "Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive "German Memory", *Forum: Qualitative Social Research*, 1(3), <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-00/3-00leh-e.html> [Viewed 25-8-2008].

²² Ε. ΚΑΓΙΑ, 2006. «Θεσσαλονίκη: Δίκτυο Γυναικών Μεταναστριών, ένα σημαντικό βήμα», *Εποχή*. 7 Μαΐου, <http://www.femnetsalonica.gr/evis-kagia.htm> [Viewed 25-8-2008].

ευκαιριών για τις μετανάστριες γυναίκες²³. Άλλες πηγές ενδέχεται να είναι οι τοπικές αρχές, δηλαδή οι δήμοι της Θεσσαλονίκης. Τα αρμόδια γραφεία των δήμων μέσω των οποίων οι μετανάστριες λαμβάνουν τις άδειες διαμονής τους, καθώς επίσης και άλλοι δημοτικοί φορείς που υποστηρίζουν ζητήματα όπως η απασχόληση ή/και η παροχή συμβουλών στους μετανάστες θα αποδειχθούν πολύ χρήσιμα. Υπάρχοντα σωματεία στην πόλη (π.χ. της αρμενικής κοινότητας) που προσφέρουν άμεση βοήθεια και στήριξη στις νεοφερμένες με το ίδιο εθνικό υπόβαθρο ενδέχεται να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στη δεξαμενή συνεντεύξεων.

Το κύριο μεθοδολογικό εργαλείο για την καταγραφή της προσωπικής ιστορίας των μεταναστριών γυναικών είναι η μερικώς κατασκευασμένη συνέντευξη. Μέσα από ένα συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο, που συμπληρώνεται στην αρχή της επικοινωνίας μεταξύ του ερευνητή και της μετανάστριας και σύμφωνα με τις αρχές προστασίας προσωπικών δεδομένων του Διεθνούς Οργανισμού Προφορικής Ιστορίας (Oral History Association, OHA²⁴), στην πραγματικότητα παρουσιάζονται οι πολλαπλοί καθρέφτες της προσωπικής και συλλογικής εμπειρίας της ομάδας-στόχου. Οι απαντήσεις διαμορφώνονται, ανάλογα με τη διάθεση της μετανάστριας, από ένα τυπικό απαντητικό κείμενο με ενιαίους νοηματικούς άξονες, έως ένα ελεύθερο αφήγημα εκ μέρους της μετανάστριας. Ο τύπος αυτός συνέντευξης χρησιμοποιείται ευρέως στην έρευνα και συμβάλλει στον εντοπισμό της ατομικής και της συλλογικής μνήμης, λειτουργώντας ως χοάνη, όπου συγκεντρώνονται τα διαφορετικά κομμάτια μνήμης της ίδιας ιστορίας. Ταυτόχρονα βοηθά τους ερευνητές να αποφύγουν τις περιττές γενικεύσεις, υπογραμμίζοντας την αξία της προσωπικής μαρτυρίας σε προγράμματα προφορικής ιστορίας.

5. Η τεχνική διάσταση: μεθοδολογία και εργαλεία

Επιδιώκοντας τη δημιουργία εξελιγμένης διαδικτυακής εφαρμογής, που είναι σε θέση να προσφέρει κάποια μορφή προσαρμοστικότητας και συμπερασματολογίας, η συλλογή “Γυναίκες μετανάστριες” προτίθεται να προσθέσει αξία στο γνωστικό πεδίο της (domain knowledge), επειδή δεν περιορίζει το χρήστη στην αναζήτηση μόνο ή στην πρόσβαση στο περιεχόμενο της συλλογής, πρωτογενές ή δευτερογενές. Για την ολοκλήρωση και την αξιοπιστία στο σχεδιασμό προβάλλονται εξ αρχής προς διερεύνηση δύο σημαντικά μεθοδολογικά ερωτήματα: ποια γνώση πρέπει να περιέχει η βάση αυτή και πώς πρέπει να κωδικοποιηθεί αυτή η γνώση²⁵.

²³ Βλ. ενδεικτικά Gender and Migration, *A One-Day Workshop at the American College of Thessaloniki*, 15 April 2008, http://www.act.edu/updfiles/immigration_workshop.pdf [Viewed 25-8-2008].

²⁴ Για το Oral History Association βλ. http://alpha.dickinson.edu/oha/pub_eg. και τη μεθοδολογία συνεντεύξεων που προτείνεται, βλ. http://alpha.dickinson.edu/oha/pub_eg.html#Principles%20and%20Standards [Viewed 25-8-2008].

²⁵ TR. KOURTOUMI, 2008, “Networks of Design in the Semantic Web: A Case Study in Constructing Digital Collections”, *The Eighth International Conference on Knowledge, Culture and Change in Organisations*, Cambridge University, United Kingdom, Globalism Institute, RMIT University, Melbourne, Australia & Gurteen Knowledge Institute, Cambridge University, United Kingdom, 5.8.2008 - 8.8.2008 (http://m08.cgpublisher.com/proposals/297/index_html).

Η συλλογή χρησιμοποιεί το λογισμικό εργαλείο JeromeDL και υποστηρίζει τη διαδικασία μάθησης και έρευνας με νοήμονα τρόπο στην κοινωνία της γνώσης²⁶. Αξιοποιεί το σημασιολογικό ιστό και τις τεχνολογίες κοινωνικών δικτύων (Social Networking technologies) για να αναβαθμίσει τις υπηρεσίες αναζήτησης και εξαγωγής γνώσης. Κάθε χρήστης μπορεί να ανακαλεί εννοιολογικές πληροφορίες σε κείμενα, άρθρα, βιβλία κλπ., με τη βοήθεια σημασιολογικά ευρετηριασμένων οδηγιών (semantically annotated directories). Παρέχεται η δυνατότητα στους χρήστες να επιτρέψουν σε άλλους χρήστες την πρόσβαση στις σημειώσεις και τα σχόλια τους, κοινωνώντας τη γνώση τους εντός κοινού διαδικτυακού χώρου. Το JeromeDL μπορεί να διαχειριστεί μια ψηφιακή βιβλιοθήκη ως blog post. Οι χρήστες σχολιάζουν το περιεχόμενο της, απαντούν στα σχόλια άλλων και έτσι παράγεται νέα γνώση. Όλα τα δεδομένα (ανάκλησης, απεικόνισης και πλοήγησης, εννοιολογικής συσχέτισης, διευκόλυνσης στην επαναχρησιμοποίηση, κοινή χρήση και ανταλλαγή γνώσης) συγκρατούνται στο σύστημα και είναι διαθέσιμα στο Πλαίσιο Περιγραφής Πηγών RDF (Resource Description Framework) για αναζήτηση και επανάκτηση σε άλλες εφαρμογές. Επίσης, το αποτέλεσμα κάθε αναζήτησης (browse action) είναι άμεσα διαθέσιμο σε συνδέσμους (links) σε μορφή RDF²⁷.

Στο πρόγραμμα “Γυναίκες μετανάστριες” ο συγκεκριμένος σχεδιασμός στα διαδοχικά του στάδια, αξιοποιώντας το λογισμικό JeromeDL, για την ηλεκτρονική έρευνα και μάθηση, επιδιώκει:

Φάση Iⁿ – «αντικειμενική τυποποίηση γνώσης»

- σημασιολογική ευρετηρίαση και παράσταση εννοιών (θησαυροί λέξεων, οντολογίες, μεταδεδομένα)
- εντοπισμό των ψηφίδων γνώσης που εμπεριέχουν τα τεκμήρια,
- τυποποίηση και διάδοση της «αντικειμενικής» σύλληψης της γνώσης,

Στη φάση αυτή οι χρήστες ουσιαστικά αξιοποιούν το υλικό εν είδη θεματικών καταλόγων (ως βάσεις δεδομένων με σημασιολογικά ευρετήρια κλπ). Είναι γνωστό όμως ότι οι χρήστες πρακτικά επιλέγουν να εξυπηρετούν οι ίδιοι τις προσωπικές θεματικές αναζητήσεις τους ή εκείνες της ομάδας που εκφράζουν μέσα από πολύ-επίπεδες βάσεις δεδομένων, αναδιαμορφώνοντας διαρκώς τα ζητούμενά τους²⁸. Παράλληλα, λαμβάνεται υπόψη ότι οι χρήστες συχνά αρνούνται να χρησιμοποιήσουν μια «αντικειμενική» τυποποίηση γνώσης, θεωρώντας την είτε ως επιβαλλόμενη (ως διαχειριστή γνώσης), είτε ως ανελαστική (ακατάλληλη ή ανεπαρκή για τις καθημερινές ανάγκες ή πρακτικές της

²⁶ Η οντολογική εφαρμογή αξιοποιεί το MarcOnt initiative (<http://www.marcont.org>) και στηρίζεται στη συνεργασία με ήδη υπάρχουσες βάσεις, όπως π.χ. το MARC21, το BibTeX και το DublinCore.

²⁷ Σύμφωνα με τους δημιουργούς του Jeromedl «Innovative MBB (MultiBeeBrowse) component offers multifaceted navigation and provides SOA for integration with other applications. TagsTreeMaps allows to easily filter out resources using clustered tags and presented with treemaps layout. Users can also navigate through the presented search results using SIMILE Exhibit component. The resulting e-Library covers such features like semantic enabled searching, library-to-library communication (L2L), automatic service personalization» (<http://www.jeromedl.org>). Για μια σύντομη παρουσίαση βλ. <http://bleedingedge.jeromedl.org>

²⁸ Στην περίπτωση αυτή το πρωτόκολλο ECLG αποτελεί μια ενδιαφέρουσα εφαρμογή, βλ. COMMISSION PROPOSAL FOR A DIRECTIVE ON MEDIATION, 2004. 718 final, ECLG/122/2004 – November, http://209.85.129.104/search?q=cache:wYO6Ghvc284J:www.europarl.europa.eu/comparl/juri/consultation/s/eclg_en.pdf+ECLG+is+useful+procedure&hl=el&ct=clnk&cd=3&gl=gr [Viewed 25-8-2008].

συγκεκριμένης ομάδας χρηστών). Για να αναβαθμιστεί η λειτουργικότητα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού του προγράμματος, επιλέγεται η επόμενη φάση:

Φάση 2η - «αποδοχή και των υποκειμενικών, των υπονοούμενων ή των ποικίλων άλλων διαστάσεων εννοιών»

Στη φάση αυτή αξιοποιούνται σε μεγάλο βαθμό οι δυνατότητες του σημασιολογικού ιστού, εφόσον καταγράφονται οι υποκειμενικές ή υπονοούμενες ή λανθάνουσες διαστάσεις που λαμβάνουν οι έννοιες στους θησαυρούς όρων κατά την αναζήτησή τους από τους χρήστες²⁹. Ακολουθεί συνοπτικός πίνακας των χαρακτηριστικών του λογισμικού, όπως αξιοποιούνται στην εφαρμογή (στα ελληνικά), ενώ στην παρένθεση παρατίθενται τα χαρακτηριστικά του λογισμικού (στα αγγλικά), όπως περιγράφονται από τους δημιουργούς του σε τυπικά σενάρια εξ αποστάσεως μάθησης (Semantic Digital Libraries Scenarios in eLearning)³⁰:

- καταγραφή στο λογισμικό σύστημα της ευρύτητας και της πολυσημίας των σημασιολογικών αναζητήσεων των χρηστών (interconnection of meaningful resource description of metadata with social media)
- μετασχηματισμός των δομικών στοιχείων του προγράμματος («οντολογίες») από τεκμήρια σε «αντικείμενα», που μπορούν να επαναδομηθούν από τον ίδιο το χρήστη και να επικολληθούν στο σύστημα ως σχολιασμοί και σημειώσεις (improvement of knowledge creation, delivery and sharing)
- συγκρότηση σε θεματικό χάρτη («thematic map») των πολλαπλών σημασιολογικών ευρετηριάσεων (intergrated social networking with user profiling)
- αξιοποίηση των νέων μετασχηματισμών γνώσης με τη μορφή μετα-δεδομένων ως βάση για νέες επαναδομήσεις από επόμενους χρήστες (collaborative browsing and filtering dynamic collections)
- αναβάθμιση της διαδραστικότητας του λογισμικού σε κόμβο γνώσης («Knowledge Nodes») (on the verge between formal <libraries> and informal <communities> learning sources),
- ανάδειξη της κοινωνικότητας της ψηφιακής συλλογής, χωρίς τα τεκμήρια να υποστούν οποιαδήποτε απώλεια της σπουδαιότητας του περιεχομένου τους («Διανεμημένη Διαχείριση Γνώσης», «Distributed Knowledge Management» (DKM) (semantic interoperability with Learning Management Systems)

Σε ό,τι αφορά την τεχνική διάσταση του προγράμματος και, εφόσον πρόκειται για ένα πιλοτικό πρόγραμμα σε εξέλιξη, τίθεται προς διερεύνηση εάν στην πράξη η αρχιτεκτονική αυτή αντιμετωπίζει αποτελεσματικότερα τις εξατομικευμένες

²⁹ Τ. ΚΟΥΡΤΟΥΜΗ, 2005. Η γνώση στη διαχείριση γνώσης: Μια μελέτη για την ψηφιακή συλλογή “Εργαζόμενες Γυναίκες” του Πανεπιστημίου Harvard (OCP)”, *Πρακτικά 14^{ου} Πανελλαδικού Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, 1-3 Δεκεμβρίου 2005, σ. 117-128, <http://14synedrio.teiath.gr> [Viewed 25-8-2008].

³⁰ S. KRUK, E. KRUK & k. STANKIEWICZ, 2008. Evaluation of Semantics and Social Technologies for Digital Libraries, *Proceedings of the 2008 European Conference on Research and Advanced Technology for Digital Libraries*, www.jeromedl.org/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=38-19k - Πρβλ. και S. KRUK, M. CYGAN, A. GZELLA, 2008. “JeromeDL - Semantic and Social Technologies for Improving User Experience in Digital Libraries”, *Proceedings of the 17th International World Wide Web Conference*, <http://library.deri.ie/resource/8xyj7azg> [Viewed 25-8-2008].

αναζητήσεις των χρηστών και έτσι διασφαλίζει την ευρύτερη αποδοχή των αντίστοιχων προγραμμάτων.

Συμπεράσματα

Με όχημα την ιστορική έρευνα και διάυλο τη σύγχρονη τεχνολογία του σημασιολογικού ιστού το πρόγραμμα “Γυναίκες μετανάστριες” υπό εξέλιξη φιλοδοξεί να λειτουργήσει πειραματικά ως μια περίπτωση μελέτης, συμβάλλοντας στη διερεύνηση των σύγχρονων ρευμάτων της μετανάστευσης. Από ιστορικής πλευράς, βασικό άξονα στην υπό μελέτη εφαρμογή αποτελεί η έμφυλη διάσταση με την ανάδειξη της τοπικής ιστορίας. Από τεχνικής πλευράς, λειτουργεί αμφίδρομα ως χώρος σύγκλισης στοιχείων με ποιοτική ποικιλομορφία, από την πρωτογενή αρχειακή πληροφορία έως τη δευτερεύουσα βιβλιογραφική. Ταυτόχρονα, καταγράφει διαρκώς τους ποικίλους τρόπους σύνθετης αναζήτησης και αξιοποίησης του υλικού, τις νέες ανάγκες των χρηστών και την εμπειρία τους από τη χρήση των διαθέσιμων πληροφοριών.

Στόχος του κοινωνικού και του τεχνικού άξονα της ψηφιακής συλλογής “Γυναίκες μετανάστριες” είναι να αναδειχθεί η σημασιολογική και εξατομικευμένη αναζήτηση και η δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης των πληροφοριών στο πρωτογενές και δευτερογενές υλικό της συλλογής από ένα ευρύ φάσμα χρηστών διεθνώς. Η κατηγορία χρηστών διευρύνεται, καθώς συμπεριλαμβάνει από τον άπειρο χρήστη, τον αρχάριο, έως τον πλέον ικανό και προηγμένο χρήστη των ψηφιακών μέσων. Επομένως, η ψηφιακή συλλογή “Γυναίκες μετανάστριες” πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα των πλεονεκτικών σημείων που παρουσιάζει:

- ως προς τη σημασιολογική ευρετηρίαση και την εξατομικευμένη αναζήτηση στο περιεχόμενο των πρωτογενών και δευτερευουσών ιστορικών πηγών που εμπεριέχει,
- ως προς τη δυνατότητα επαναχρησιμοποίησης πληροφοριών και ανάκτησης ψηφίδων γνώσης που παρέχει,
- ως προς τη μετάβαση από τις στατικές πληροφορίες σε δυναμικά πεδία γνώσης με την ποιότητα της διαδραστικότητας
- ως προς το πλαίσιο των δραστηριοτήτων που υποστηρίζουν οι σημασιολογικές και οι κοινωνικές υπηρεσίες με ανοικτή πρόσβαση στη διαδικασία ηλεκτρονικής μάθησης και έρευνας
- ως προς την ενεργό συμμετοχή των χρηστών στα ποικίλα στάδια οργάνωσης της γνώσης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφέας αισθάνεται την ανάγκη να ευχαριστήσει θερμά τον καθηγητή και φίλο Κωνσταντίνο Ταραμπάνη, Πρόεδρο του Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στα Πληροφοριακά Συστήματα του Πανεπιστήμιου Μακεδονίας, τη Γενική Διεύθυνση των Γενικών Αρχείων του Κράτους και την Εφορεία των Γενικών Αρχείων του Κράτους για την άμεση ανταπόκρισή τους και την αγαστή συνεργασία τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ALEXANDER, B., 2006. Excluding Archival Silences: Oral History and Historical Absence, *Archival Science*, 6 (1), <http://www.ingentaconnect.com/content/klu/arcs/2006>

- AMBROSINI, V. & BOWMAN, C., 2001. Tacit Knowledge: Some Suggestions for Operationalization, *Journal of Management Studies*, 38. pp. 811-829.
- ANDERSON, T. & WHITELOCK, D. (eds.), 2004. The Educational Semantic Web: Visioning & Practicing the Future of Education, *Journal of Interactive Media in Education* 1, Special Issues on the Educational Semantic Web, <http://www-ijime.open.ac.uk/2004/1/editorial-200401.pdf>
- ANTONIOU, GR. & VanHARMELEN, FR., 2004. *A Semantic Web Primer*. Cambridge, MA: MIT Press, <http://mitpress.mit.edu/catalog/item/default.asp?tttype=2&tid=10140&mode=toc>
- AROYO, L. & DICHEVA, D., 2002. Concept and Ontologies in WBES, *ICCE Proceedings of Workshop on Concepts and Ontologies in Web-based Educational Systems*, Auckland, New Zealand, pp. 3-4.
- BELL, ST. , 2008. Design Thinking, *American Libraries*, 39(1): January-February 2008, pp. 44-49.
- BERNERS-LEE, T., HENDLER, J. & LASSILA, O., 2001. The Semantic Web, *Scientific American*, May 2001.
- BRUSILOVSKY, P., 2003, Developing Adaptive Educational Hypermedia Systems: From Design Models to Authoring Tool, in Murray T., Blessing S. & Ainsworth S. (eds.), *Authoring Tools for Advanced Technology Learning Environment*, Kluwer Academic Publishers.
- DENT, V. , 2008. The Total User Experience. Designing Better Libraries, January 30, <http://dbl.lishost.org/blog/2008/01/30/the-total-user-experience>
- DEVEDZIC, V., 2003b. Key Issues in Next-Generation Web based Education, *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics-Part C: Applications and reviews*, 33 (3), pp. 339-349.
- EMKE-POULOLOULOS, I., 2003. Trafficking in Women and Girls for the Sex Trade: The Case of Greece, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110Α, σ. 271-307.
- ISKOLD, A. , 2008. *Semantic Web Patterns: A Guide to Semantic Technologies*, March 25, http://www.readwriteweb.com/archives/semantic_web_patterns.php
- ΚΑΓΙΑ, Ε., 2006. Θεσσαλονίκη: Δίκτυο Γυναϊκών Μεταναστριών, ένα σημαντικό βήμα, *Εποχή*, 7 Μαΐου, <http://www.femnetsalonica.gr/evis-kagia.htm>
- ΚΟΥΡΤΟΥΜΗ, Τ., 2005. Η γνώση στη διαχείριση γνώσης: Μια μελέτη για την ψηφιακή συλλογή “Εργαζόμενες Γυναίκες” του Πανεπιστημίου Harvard (OCP), *Πρακτικά 14^{ου} Πανελλαδικού Συνεδρίου Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών*, 1-3 Δεκεμβρίου 2005, σ. 117-128, <http://14synedrio.teiath.gr>
- ΚΟΥΡΤΟΥΜΗ, Τ., 2007, “Migrant Woman- History and Her Story: A case study in Oral History”, *International Seminar: Memories and Migrations: Museums, History, Education, Diversities and Human Rights*, With the high sponsorship of UNESCO, IOM and the Museum of the Emigration and Communities, Fafe, Portugal, 5 July -9 July 2007, <http://www.museu-emigrantes.org/seminario-internacional-ingles.htm>
- ΚΟΥΡΤΟΥΜΗ, Τ., 2008, “Networks of Design in the Semantic Web: A Case Study in Constructing Digital Collections”, *The Eighth International Conference on Knowledge, Culture and Change in Organisations*, Cambridge University, United Kingdom, Globalism Institute, RMIT University, Melbourne, Australia & Gurteen Knowledge Institute, Cambridge University, United Kingdom, 5.8.2008 - 8.8.2008 (http://m08.cgpublisher.com/proposals/297/index_html).

- KRUK, S., KRUK, E. & STANKIEWICZ, K., 2008. Evaluation of Semantics and Social Technologies for Digital Libraries, *Proceedings of the 2008 European Conference on Research and Advanced Technology for Digital Libraries*, www.jeromedl.org/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=38-19k
- KRUK, S., CYGAN, M. & GZELLA, A., 2008. JeromeDL - Semantic and Social Technologies for Improving User Experience in Digital Libraries, *Proceedings of the 17th International World Wide Web Conference*, <http://library.deri.ie/resource/8xyj7azg>
- LEH, A., 2000. Problems of Archiving Oral History Interviews. The Example of the Archive "German Memory", *Forum: Qualitative Social Research*, 1(3), <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/3-00/3-00leh-e.html>
- ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ, Λ. και ΦΑΚΙΟΛΑΣ, Ρ., 2003. "Ο μοναχικός δρόμος των μεταναστριών στην Ελλάδα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110 Α, σ. 165-188.
- W. MILHEIM, W., 1996. Interactivity and computer-based instruction, *Journal of Educational Technology Systems*, 24 (3), pp. 225-233.
- SIADIMA, M., 2001. Immigration in Greece during the 1990's: An Overview, *Disserartation Paper*, KING'S COLLEGE, LONDON, http://www.migrantsingreece.org/files/RESOURCE_46.pdf.
- ΤΑΣΤΣΟΓΛΟΥ, Ε. και ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ, Λ., 2003. Φύλο και Διεθνής Μετανάστευση: Εννοιολογικά, πρακτικά και μεθοδολογικά ζητήματα", *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110 Α, σ. 5-22.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, Α., 2005. «Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις», *Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ)*, www.eliamep.gr/eliamep/files/TRIAND.pdf